

You have downloaded a document from
RE-BUŚ
repository of the University of Silesia in Katowice

Title: Funkcje świadomości ekologicznej

Author: Kazimiera Wódz, Jacek Wódz

Citation style: Wódz Kazimiera, Wódz Jacek. (1993). Funkcje świadomości ekologicznej. W: P. Migula, B. Latos (red.), "Problemy środowiska i jego ochrony : wybrane zagadnienia z cyklu wykładów. Cz. 1" (S. 17-28). Katowice : Uniwersytet Śląski. Centrum Studiów nad Człowiekiem i Środowiskiem

Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Bez utworów zależnych Polska - Licencja ta zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych oraz pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).

UNIwersYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Kazimiera Wódz
Jacek Wódz

Funkcje świadomości ekologicznej

1. Pojęcie – "świadomość ekologiczna"

Pojęcie "świadomość ekologiczna" jest pojęciem wieloznacznym. Używane jest tak w wypowiedziach naukowych, jak w środkach masowego przekazu, a spotyka się to pojęcie także w dyskursie politycznym. Warto w związku z tym zdać sobie sprawę z przyczyn tej niejednoznaczności. Już w latach 60-tych, dla elit społecznych krajów uprzemysłowionych przynosi, oprócz skutków niewątpliwie pozytywnych, także wiele zjawisk negatywnych. Do tych zjawisk negatywnych zaliczano już wówczas powszechna degradację środowiska naturalnego. Jednak przekonanie o występowaniu negatywnych skutków rozwoju oparte było na różnych podstawach. Upraszczając tę analizę możemy powiedzieć, że wyszczególnić trzeba dwa podstawowe odwołania jakie odnaleźć można w uzasadnieniu tworzenia świadomości ekologicznej jako swoistego apelu społecznego o prze-myślenie stosunku człowieka do środowiska naturalnego. Jest to z jednej strony odwołanie natury filozoficznej, z drugiej strony odwołanie do wyników badań naukowych, zwłaszcza w naukach empirycznych. Najogólniej rzecz przedstawiając powiemy, że odwołanie typu filozoficznego polega na przedstawieniu natury jako wartości samej w sobie i jako elementu współtworzącego kondycję ludzką, a więc warunki w których życie ludzkie realizuje się również jako wartość. Oczywiście w wypadku tego właśnie odwołania filozoficznego punktem centralnym będzie stosunek człowieka do przyrody. Mówiąc językiem socjologicznym powiemy, że tym filozoficznym odwołaniem będzie poszukiwanie treści pojęcia "świadomość ekologiczna" w sferze postrzegania człowieka jako indywiduum oraz relacji grup społecznych do warunków życia jednostki i przyrodniczych aspektów życia społecznego [1].

Odwołanie do wyników badań naukowych, zwłaszcza empirycznych polega na oparciu się na przekonaniu, że wykazane zagrożenia dla życia, zdrowia, czy jakości parametrów zewnętrznych dla człowieka spowodować winno powstanie w skali społecznej odpowiedniego stanu świadomości, prowadzącej do działań i postaw społecznych prze-

ciwdziałających tym zagrożeniom. Jeśli więc mamy do czynienia z odwołaniami pierwszego typu to istota sprawy tkwi w wartościach, natomiast w wypadku drugiego typu odwołań mamy do czynienia z odwołaniem do konkretnych badań naukowych i wynikającego z nich poczucia zagrożenia jako zjawiska psychospołecznego.

Skoro, jak to powiedzieliśmy wyżej, w życiu społecznym spotykamy pomieszanie tych odwołań (często zresztą jest to przyczyną utrudniającą prawdziwą dyskusję nad stanem świadomości ekologicznej w konkretnej grupie społecznej, nie wiadomo bowiem jak dokładnie pojęcie to rozumieją uczestnicy takiej dyskusji) to socjolog winien zastanowić się nie tylko nad różnymi sposobami rozumienia świadomości ekologicznej, ale także nad uwarunkowaniami społecznymi tych różnych sensów tego pojęcia. Uwzględnimy tu tylko kilka z tych uwarunkowań, które wydają się nam najistotniejsze. Uwzględnimy cztery elementy pochodzące z różnych typów analizy socjologicznej, nie będzie to więc klasyfikacja a tylko wskazanie przykładowe poszczególnych uwarunkowań. Pierwsze związane jest ze stratyfikacją społeczną rozumianą jako układ hierarchicznych klas społecznych, warstw społecznych czy grup społecznych. Postrzeganie realizacji – "człowiek–natura" a także dostęp do wiedzy płynącej z wyników badań naukowych jest w poszczególnych grupach różny, stąd różne będą uwarunkowania treści świadomości ekologicznej w tych elementach struktury społecznej. Drugie z uwarunkowań to struktura zawodowa. Nie jest w niczym zaskoczeniem, że w wypadku wielu zawodów, zwłaszcza tych, które zmuszają do pracy w warunkach kontaktu z przyrodą bądź też związane są z eksploatacją przyrody, świadomość ekologiczna kształtowana jest poprzez doświadczenia osobiste i grupowe (grup zawodowych) i ma inną treść niż w innych grupach zawodowych. Trzecie z ważnych uwarunkowań związane jest z wyznawaniem wartości społecznych eksponujących naturę jako wartość. Jest to często związane bądź to z poglądami religijnymi bądź też z przynależnością do grup społecznych wyznających czy realizujących wartości ochrony natury przed degradującym ją wpływem człowieka. Wreszcie ostatnie, czwarte uwarunkowanie to pełnienie roli liderów opinii a więc kogoś, kto w określonej zbiorowości (grupie) społecznej winien wyrażać poglądy, które odnoszą się do całej zbiorowości (grupy). Taka sytuacja dotyczy polityków, którzy zresztą wypowiadają często opinie, jak gdyby "na zamówienie" owej grupy.

Podaliśmy te cztery przykłady tylko po to by wskazać, że socjologowi trudno byłoby odpowiedzialnie mówić o "świadomości ekologicznej" społeczeństwa globalnego czy nawet narodowego. Treści jakie mieszczą się pod tym pojęciem będą bowiem różne w różnych grupach. Czy w związku z tym jest to pojęcie przydatne w analizach socjologicznych? Bezwzględnie tak i to z kilku co najmniej powodów. Po pierwsze pozwala prezentować świat wartości społecznych poszczególnych grup i rolę jaką w świecie wartości odgrywa natura. Po drugie pozwala stwierdzić stan wiedzy na temat zagrożeń płynących z degradacji przyrody. Po trzecie wreszcie, i jest to czynnik bardzo ważny, pozwala badać związek między tak rozumianą świadomością ekologiczną a konkretnymi zachowaniami ludzi i ich planami co do ich własnej przyszłości. Jest to bardzo ważny i

bardzo praktyczny powód, dla którego należy podejmować socjologiczne badania nad świadomością ekologiczną.

2. Świadomość ekologiczna a życie codzienne.

Analizę funkcji świadomości społecznej rozpoczynamy od wskazania kilku przykładów związanych z życiem codziennym. W życiu codziennym dokonuje się bowiem praktyczne zastosowanie treści świadomości ekologicznej co ma miejsce w konkretnym kontekście warunków w których ludzie żyją na codzień. I nie jest tu istotny fakt, że w stosunku do określonych grup społecznych sama treść świadomości ekologicznej może okazać się różna. Pisaliśmy o tym już wyżej, zwracając uwagę na uwarunkowania zmieniające treść pojęcia świadomości ekologicznej.

Nasze rozważania chcemy usystematyzować wskazując na przykłady dotyczące wartości społecznych, norm społecznych i zachowań społecznych. Będzie to oczywiście tylko ilustracja szerszego zagadnienia jakim jest występowanie odwołań do świadomości ekologicznej w życiu codziennym. Rozpocznijmy od przykładu związanego z wartościami społecznymi. Nie będzie to łatwe, wiadomo bowiem, że wartości społeczne nie występują w życiu codziennym w prostej formie, rzadko też mamy w życiu codziennym bezpośrednie odwołania właśnie do świata wartości. Trzeba więc będzie wskazać na takie sytuacje, w których powołanie się na wartości wynika z określonych sytuacji społecznych spotykanych w życiu codziennym. Znajdujemy taki przykład na Górnym Śląsku, w tym przemysłowym regionie Polski, gdzie zagrożenia ekologiczne są szczególnie uciążliwe i dostrzegalne w życiu codziennym [2]. W życiu codziennym spotyka się tam sytuacje bezpośredniego zagrożenia zdrowia ludzkiego spowodowanego zanieczyszczeniem środowiska naturalnego. Szczególnie ewidentne są przykłady chorób dzieci, a także wyraźnie artykułowane przez młodych ludzi w ostatnich latach obawy o prawidłowy przebieg ciąży i urodzenie zdrowego potomstwa. Mamy w tym wypadku bezpośrednie odniesienie do wartości życia i zdrowia, a jak wynika to z naszych badań życia codziennego w tym regionie w konkretnych sytuacjach powoływane są właśnie te wartości. Są one percepcyjnie społecznie jako wartości zagrożone poprzez fakt życia w środowisku zdegradowanym. Ta percepcja ma wiele konkretnych wymiarów, prowadzi nawet do decyzji migracji (czasem tylko czasowej) z regionu.

Na poziomie norm społecznych mamy do czynienia z bardzo ciekawym zjawiskiem. Otóż normy społeczne mogą, jak wiadomo mieć różne pochodzenie i różny stopień sformalizowania. Inny jest też system zapewniający poszczególnym rodzajom norm ich społeczną skuteczność płynącą z funkcjonowania kontroli społecznej. Tak się często składa, że normy formalne, mimo że mają ochronę formalnych sankcji, nie są normami respektowanymi w życiu codziennym. Z kolei można dać przykład norm, które mają dość dużą skuteczność społeczną mimo, że nie stoją za nimi sankcje formalne. Wystarczy tu kontrola nieformalna. W Polsce istniało i istnieje nadal wiele norm formalnych mających

wpływać na stosunek człowieka do przyrody. Jak wynika z samej choćby obserwacji, wiele z tych norm formalnych nie jest przestrzeganych w życiu codziennym. Przykładem niech będzie formalna norma zabraniająca wstępu do lasów w okresach suszy. Można natomiast zauważyć występowanie w życiu codziennym norm nieformalnych, regulujących stosunek człowieka do przyrody, które mają stosunkowo dużą skuteczność. W badaniach socjologicznych dotyczących występowania w życiu codziennym, w mieście zjawisk dewiacji i patologii społecznej stwierdziliśmy wyraźnie istnienie nieformalnych norm społecznych, które polegały na wydzieleniu przestrzeni życia codziennego chronionych przed dewastacją i przestrzeni, które nazwaliśmy zdegradowanymi, gdzie norma ochrony środowiska nie jest przestrzegana [3]. Badania nasze dotyczyły tak pewnych małych wydzielonych obszarów miasta, gdzie prowadzono bardzo intensywną i systematyczną obserwację [4] jak i obszaru całego miasta Katowice, gdzie w wyniku badań ustalaliśmy dzielnice w których występują zjawiska negatywnego stosunku do ładu społecznego, w tym zjawiska dewastacji środowiska naturalnego i gdzie stwierdziliśmy istnienie regulacji normatywnej tych zjawisk [5]. Ponieważ w opisywanych przypadkach mamy do czynienia z normami nieformalnymi, a więc tymi, których społeczna skuteczność zależy od ich społecznej akceptacji i działania kontroli społecznej możemy śmiało powiedzieć, że normy te są społecznie internalizowane. Skoro dotyczą one stosunku do środowiska w tym także do środowiska naturalnego można śmiało wpisać je do zakresu pojęcia "świadomość ekologiczna".

Przejdźmy do przykładów związanych z analizą zachowań ludzkich w życiu codziennym. Tutaj obserwacje socjologiczne dostarczają wielu przykładów zachowań ukierunkowanych na środowisko naturalne. Nie idzie nam jednak o podawanie przykładów zachowań jednostkowych, zatrzymamy się na obserwacjach dotyczących zachowań powtarzających się i charakteryzujących życie codzienne określonych grup społecznych. Z badań prowadzonych przez zespół kierowany przez Kazimierę Wódz w Instytucie Socjologii Uniwersytetu Śląskiego z końcem lat 80-tych [6] wynika, iż organizacja przestrzeni w mieście polega między innymi na wytwarzaniu się pewnych typów zachowań codziennych, które stanowią codzienne odniesienie do przestrzeni w tym i do przyrody [7]. W ogóle wydaje się, że właśnie w socjologicznych badaniach nad przestrzenią społeczną znaleźć można wiele przykładów zachowań codziennych odnoszących się do środowiska [8]. Spróbujmy jednak pokazać takie konkretne zachowania i pokazać dlaczego można je uznać za wyraz świadomości ekologicznej. Otóż da się wyróżnić zachowania codzienne, w których stosunek do środowiska wyraża się potrzebą poszanowania jakiejś organizacji przestrzeni i środowiska naturalnego. Będą to np. zachowania chroniące przestrzeń zieloną, parki, kwietniki itp. Można pokazać podobne zachowania w których chcemy unikać dolegliwości jaka płynęłaby z degradacji przestrzeni a więc i ze zniszczenia środowiska naturalnego. Będą to specyficzne prewencyjne działania ochronne. Zauważymy je w codziennym zachowaniu opiekunów małych dzieci. Dajmy jeszcze inny przykład. Z układu stosunków społecznych w konkretnej przestrzeni życia codziennego

wynikają też zachowania w których konkretni aktorzy życia codziennego ze względu na pełnione przez nich role społeczne dają przykład określonych zachowań codziennych. Możemy wskazać zachowania "proekologiczne" w życiu codziennym wówczas, gdy znajdzie się ktoś mający wysoką w danej grupie pozycję, kto demonstruje taki typ zachowań. Spotyka się takie sytuacje częściej w zbiorowościach lokalnych niż w większych społecznościach. Socjolog wyjaśni to zjawisko dużą rolą styczności bezpośrednich, typu face-to-face w małych zbiorowościach lokalnych. W zbiorowościach lokalnych (obojętne czy są to tradycyjne zbiorowości wiejskie, czy np. stare dzielnice robotnicze miast przemysłowych czy osiedla powojenne, których tyle jest w polskich miastach) stosunkowo łatwo poprzez poczucie wspólnej przestrzeni społecznej wytworzyć w ludziach wspólnotę warunków życia. Wówczas takie przykładowe zachowania stosunkowo łatwo przenoszą się na innych.

Jeśli więc założymy, że do świadomości ekologicznej należy cała sfera motywacji do zachowań proekologicznych, to wówczas takie zachowania należy potraktować jako dowód istnienia takiej właśnie świadomości ekologicznej [9].

3. Świadomość ekologiczna a organizacja życia społecznego

Rozważając problem funkcji społecznych świadomości ekologicznej należy zastanowić się, jaki jest i jaki może być jej udział w organizacji życia społecznego. Dla jaśniejszego przedstawienia zagadnienia należy przyjąć dwa wstępne założenia. Obydwa wynikają z dotychczasowej wiedzy socjologicznej i wydają się być ewidentne, stąd nie będziemy ich tu rozwijać. Pierwsze zakłada, że organizacja życia społecznego warunkowana jest przez środowisko naturalne, drugie, że organizacja ta kształtowana jest przez system wartości społecznych, norm społecznych i kontroli społecznej. To drugie założenie da się sprowadzić do pojęcia ładu społecznego, co w socjologii anglosaskiej nazywane jest terminem "social order" [10]. Zastanówmy się więc jakie miejsce w owej organizacji życia społecznego odgrywa świadomość ekologiczna? Zgodnie z wyżej wskazanymi założeniami będziemy się starać wskazać na rolę świadomości ekologicznej w percepcji przez określone grupy społeczne i społeczności uwarunkowań płynących ze środowiska naturalnego w jakim one żyją i na wpływ świadomości ekologicznej na ład społeczny obowiązujący w tych grupach i zbiorowościach. Analiza ta będzie oczywiście skrótowa, postaramy się jednak pokazać kilka charakterystycznych sytuacji typowych dla organizacji życia społecznego na trzech płaszczyznach: w skali mikro, a więc w skali rodziny, małych grup społecznych, zbiorowości lokalnych, w skali mezo, a więc w skali zbiorowości regionalnych, czy też zbiorowości o średniej wielkości mających podobne uwarunkowania środowiskowe i podobną organizację życia (np. małe społeczności narodowe żyjące w podobnych warunkach naturalnych) i wreszcie w makroskali tj. dużych zbiorowości narodowych, zbiorowości kontynentalnych czy społeczności globalnej.

Naszą prezentację rozpoczniemy od kilku przykładów dotyczących skali mikro. W tej właśnie skali dokonuje się duża część procesów socjalizacji młodych ludzi, jest więc oczywiste, że zawartość treści ekologicznych w tych procesach socjalizacyjnych wpływa bezpośrednio na organizację życia w rodzinie czy w środowisku zamieszkania. W zbiorowościach lokalnych życie społeczne zawsze jest tak zorganizowane by dostosować je do warunków środowiska naturalnego, co oczywiście nie znaczy, że zawsze to dostosowanie ma na celu zachowanie wartości tego środowiska naturalnego. Skoro jednak, jak to wskazują badania socjologiczne, w poczuciu przynależności społecznej do zbiorowości lokalnej jest zwykle zawarty także pewien model stosunku do środowiska naturalnego [11] to wynika z tego, że na tym poziomie społecznym podstawowym zadaniem będzie analiza zjawiska uwarunkowań przyrodniczych organizacji życia społecznego o wprowadzenie do tego typu relacji środowisko – zbiorowość lokalna, świadomości wszystkich wartości natury. Zbiorowości, które potrafią to zrobić zwykle starają się potraktować środowisko naturalne jako wartość i swój stosunek do tego środowiska wykorzystują do poprawy jakości życia poprzez włączenie walorów środowiska do organizacji życia.

Trudno byłoby omówić skomplikowany problem organizacji życia społecznego w mikroskali i wpływ na tę organizację świadomości ekologicznej. Można natomiast wskazać na kilka ważnych spraw odnoszących się do podstawowych typów zbiorowości należących do grupy, które uważane są za podstawowe w mikroskali. Nie będziemy się zatrzymywać nad problemem organizacji życia w rodzinie, wspominaliśmy już o znaczeniu procesów socjalizacji i o tym do jakiego stopnia jej treść jest zależna od tego jaki w niej udział ma świadomość ekologiczna. Chcemy natomiast zatrzymać się nieco na problemie zbiorowości lokalnych. Organizacja życia zbiorowości lokalnych zależna jest od stanu świadomości ekologicznej, to tutaj bowiem dokonuje się przełożenie stosunku do środowiska naturalnego na problemy społeczne i tutaj decyduje się (także przy pomocy działań politycznych) poszukiwaniu rozwiązań dla tych problemów. Można przy tym zwrócić uwagę na interesujące zjawisko obserwowane w Polsce od kilku lat. Otóż na poziomie gminy, gdzie ma miejsce swego rodzaju uczenie się zarządzania komunalnego, widać zwiększające się znaczenie problematyki ekologicznej jako czynnika organizującego życie w gminie a te polityczne siły lokalne, które potrafiły do swych programów wprowadzić hasła ekologiczne odnosiły zwykle sukcesy wyborcze. Widać też, że w tych społecznościach lokalnych gdzie występuje powszechnie odczuwane zagrożenie ekologiczne, władze lokalne (komunalne) potrafią mobilizować ludzi do działań zapobiegawczych i do powszechnego wyczulenia na znaczenie środowiska w organizacji życia lokalnego [12].

Wskazmy teraz na kilka problemów związanych ze zbiorowościami uważanymi powszechnie za zbiorowości średniej wielkości. W owej mezoskali najważniejszą zbiorowością jest zbiorowość regionalna. W tym wypadku stosunkowo łatwo jest wskazać na znaczenie czynnika środowiska naturalnego dla organizacji życia regionalnego. Tak się składa, że regiony posiadają zwykle swą specyfikę geograficzną, po prostu to właśnie

odrębność typu środowiska naturalnego powoduje często tworzenie się regionów. Ta odrębność jest także odczuwana społecznie i obraz regionu w świadomości jego mieszkańców zawiera zwykle elementy charakterystycznych cech środowiska naturalnego. O ile więc ten element wpływu świadomości ekologicznej na życie regionu jest dość oczywisty to nie jest wcale tak oczywiste, do jakiego stopnia ład społeczny w regionie uwzględnia świadomość ekologiczną mieszkańców. Najczęściej wskazać można trzy sytuacje, w których świadomość ekologiczna wpływa na organizację ładu społecznego w regionie. Jest to bądź sytuacja zagrożeń ekologicznych i zagrożeń katastrofami naturalnymi, bądź sytuacja w której życie regionu jest uzależnione od gospodarki, która z kolei polega na eksploatacji dóbr naturalnych (np. regiony eksploatacji węgla czy regiony określonych kultur rolniczych uzależnionych od specyficznych warunków środowiska naturalnego), bądź wreszcie sytuacja w której warunki środowiska naturalnego wymuszają określone typy zachowań, bez których życie byłoby bardzo uciążliwe czy wręcz niemożliwe (np. regiony górskie czy regiony zimnej północy, wymagające specyficznej solidarności społecznej). We wszystkich tych regionach sytuacja ekologiczna wpływa na wyznawane wartości społeczne, kształtuje normy społeczne i wpływa na działanie kontroli społecznej. W ten sposób wymuszane są społecznie zachowania, które uwzględniają uwarunkowania środowiskowe. Świadomość ekologiczna może być tam elementem wiedzy codziennej, może być kształtowana w procesach edukacyjnych, może wreszcie wywodzić się z działań politycznych, gdy staje się elementem decyzji politycznych.

Przejdźmy wreszcie do największych zbiorowości, a więc do skali makro. Tutaj najłatwiej jest rozważać sytuację określonych, dużych społeczeństw państwowych. Oczywiście należy zawsze pamiętać o tym, iż w skali makro mamy do czynienia ze zbiorami różnych typów świadomości ekologicznych właściwych mniejszym grupom wchodzącym w skład owych dużych społeczności. Poszukiwać więc możemy tylko albo pewnych wspólnych cech tych różnych typów świadomości ekologicznej właściwych powiedzmy jakimś społeczeństwom narodowym, albo też pewnych cech charakteryzujących świadomość ekologiczną grup dominujących. W wypadku analiz w skali makro bardzo ważny będzie zawsze element politycznych funkcji świadomości ekologicznej. W nowoczesnych społeczeństwach dużą rolę unifikującą świadomość ekologiczną w skali państwa pełnią środki masowego przekazu, zwłaszcza zaś centralna telewizja i centralne radio. Jest to istotne w procesie kształtowania na poziomie całego kraju określonej wiedzy o środowisku naturalnym i kształtowania postaw proekologicznych. Dotyczyć to będzie przede wszystkim owej wspomnianej już kilkakrotnie wyżej sprawy uwarunkowań organizacji życia społecznego płynących z cech środowiska. Ład społeczny w społeczeństwach typu państwowego kształtowany jest w dużej mierze przez normy formalne. Należy więc rozemnać najpierw najważniejsze wartości społeczne funkcjonujące w tych dużych społeczeństwach, zastanowić się jakie w nich miejsce zajmują wartości bezpośrednio bądź pośrednio odnoszące się do środowiska naturalnego. Następnie należy zastanowić się, czy typ państwa (konceptja jego funkcji, obszar zjawisk społecznych jaki państwo to obejmuje

swą regulacją) pozwala na regulację formalną relacji "człowiek – środowisko" i do jakiego stopnia państwo to faktycznie dokonuje takich regulacji normatywnych. Wówczas uzyskamy informacje, które problemy z interesującego nas obszaru regulowane są jedynie normami nieformalnymi. Trzeba następnie dokonać analizy funkcjonowania kontroli społecznej i jej skuteczności. Dopiero wówczas możliwa jest systemowa analiza wpływu świadomości ekologicznej na organizację życia społecznego w społeczeństwach narodowych zorganizowanych w państwa. Należy przy tym zwrócić szczególną uwagę na dwie cechy tego typu społeczeństw, na rolę mass mediów i na polityczne funkcje świadomości ekologicznej.

Próba określenia świadomości ekologicznej w skali kontynentu czy całego globu jest z góry zdana na niepowodzenie. Nie oznacza to jednak, że nie ma możliwości badania niektórych elementów tejże świadomości. Jeśli niemożliwe i z socjologicznego punktu widzenia bezsensowne są szerokie badania porównawcze (różnice kulturowe między poszczególnymi społeczeństwami czynią takie porównania niemożliwymi) w skali globalnej to możliwe są badania takich np. zagadnień jak rozwój i metody edukacji ekologicznej czy zakres regulacji formalnej podejmowanej przez poszczególne państwa. Warto też zwrócić uwagę na funkcjonowanie wielkich inicjatyw międzynarodowych w celu ochrony środowiska naturalnego i ich wpływ na świadomość ekologiczną w poszczególnych częściach globu, poszczególnych państwach czy regionach. Nie rozwijamy tu zagadnienia politycznych funkcji takich wielkich inicjatyw międzynarodowych, choć oczywiście i owe funkcje stanowią ważny czynnik świadomości ekologicznej.

4. Kształtowanie wizji przyszłości a stan świadomości ekologicznej

Wizje przyszłości to jeden z ważnych czynników motywujących nasze działania indywidualne jak i działania grup społecznych, czy całych społeczeństw narodowych a nawet większych (np. ponadnarodowych wielkich społeczności religijnych). Jaki wpływ na te wizje ma świadomość ekologiczna? Jest to pytanie o jedną z bardzo ważnych funkcji owej świadomości. Oczywiście nie istnieje jedna prosta odpowiedź na takie pytanie. Za każdym razem zależna ona będzie od tych czynników, które warunkują organizację życia społecznego, a więc od środowiskowych uwarunkowań tego życia i od obowiązującego w danej społeczności ładu społecznego. Ale, podobnie jak to czyniliśmy wyżej, warto podjąć próbę podania kilku, choćby przykładowych, wskazań dotyczących różnych poziomów organizacji życia społecznego. Oczywiście rozpocząć trzeba od poziomu najniższego tj. od poziomu jednostkowego. Nasze własne badania, prowadzone na Górnym Śląsku, w regionie gdzie środowisko jest w wysokim stopniu zdegradowane na skutek niszczącej działalności starego przemysłu ciężkiego, wskazują, że ludzie młodzi, wśród których stopień wiedzy na temat szkodliwości dla zdrowia skutków owej degradacji środowiska naturalnego jest dość wysoki uwzględniają ten czynnik w swych własnych, indywidualnych planach życiowych dotyczących ich przyszłości [13]. Odnosi się to zwłaszcza do dwu

sytuacji. Pierwsza polega na decyzji o czasowej migracji z regionu na okres kiedy dzieci są małe i narażone w szczególności na szkodliwe wpływy owego zdegradowanego środowiska, druga dotyczy sytuacji w których ktokolwiek z rodziny miałby kłopoty ze zdrowiem. W tej drugiej sytuacji, która jak to wykazują cytowane wyżej badania, brana jest przez młodych ludzi pod uwagę, uwzględnia się też ewentualność czasowej bądź stałej migracji z regionu. Warto przy tym podkreślić, że opinie takie wyrażali także ci badani, którzy pochodząc z tego regionu czuli się z nim bardzo związani.

Na poziomie społeczności lokalnych można wskazać wiele decyzji podjętych pod wpływem świadomości ekologicznej mieszkańców, a mających wpływ na świadome kształtowanie przyszłości owych zbiorowości lokalnych. Jednak o wpływie świadomości ekologicznej na wizję przyszłości zbiorowości lokalnej można mówić dopiero wówczas gdy znajdzie się sposób na werbalizację owego stanu świadomości ekologicznej i gdy ta werbalizacja uzyska wpływ na decyzje społeczne podejmowane w tej społeczności. Dlatego właśnie tak ważne jest tu podkreślenie znaczenia politycznej funkcji świadomości ekologicznej, która na poziomie lokalnym realizowana być może w trzech postaciach. Może to być spontaniczny ruch społeczny, stowarzyszenia społeczne (niekoniecznie "ekologiczne", także i te, które problemy stanowiące wyraz świadomości ekologicznej wpisują jako jeden ze swych licznych celów społecznych czy kulturowych), wreszcie partie polityczne działające na szczeblu lokalnym. Im większe są tendencje do decentralizacji życia społecznego w danym kraju tym ważniejsze jest poszukiwanie nowego paradygmatu działalności ekologicznej na szczeblu lokalnym [14].

Wizje przyszłości na szczeblu kraju formułowane są zwykle przez znaczące w tym kraju siły społeczne i polityczne. Jest to zawsze wizja o charakterze politycznym, nawet jeśli tworzą ją grupy, instytucje czy organizacje nie mające otwarcie politycznego charakteru. Zawsze bowiem idzie tu o jakąś grę interesów społecznych i zawsze wpływ na konkretną decyzję musi oznaczać jakiś wybór odpowiadający w większym stopniu jednemu, a w mniejszym drugiemu. To co nas interesuje to odpowiedź na pytanie, do jakiego stopnia treści świadomości ekologicznej włączone są do owych wizji przyszłości, kto je werbalizuje (tu pojawia się polityczny problem reprezentacji i legitymizacji poszczególnych grup, ruchów społecznych, stowarzyszeń, instytucji czy partii) i w jaki sposób następuje ich włączenie do gry politycznej. Jest to bardzo ważny, ale specyficzny problem należący bardziej do zakresu refleksji politycznej niż socjologicznej. Funkcja pełniona w tym procesie przez świadomość ekologiczną jest jednak problemem społecznym i winna stanowić przedmiot badań socjologicznych. Jest ich jednak na tyle mało, że nie dają one jak dotąd podstaw do uzasadnionych generalizacji.

Na poziomie ponadpaństwowym a więc na poziomie bądź to pewnych dużych obszarów stanowiących całości polityczne bądź na poziomie kontynentów sprawa przedstawia się w sposób bardzo skomplikowany. Rozpocząć trzeba od pytania do jakiego stopnia owe całości mogą stanowić przedmiot wspólnego działania państw wchodzących w ich skład. Odpowiedź na takie pytanie pozwoli ocenić realność wpływu świadomości

ekologicznej na faktyczne działania społeczne prowadzące do urzeczywistnienia określonej wizji przyszłości. Z drugiej jednak strony socjolog nie może nie zauważać sytuacji w których ruchy społeczne formując świadomość ekologiczną jakichś dużych, ponadpaństwowych całości społecznych (np. kontynent czy duże części jakichś kontynentów mające wspólne cechy środowiskowe) wymuszają z czasem ich realizację w nowo tworzących się formach nacisku politycznego. Wystarczy tu pokazać znaczenie takich ruchów jak np. ruch ochrony lasów Amazonii czy tworzący się na naszych oczach ruch ochrony środowiska Syberii. Bardzo interesujący jest proces tworzenia się pewnej wspólnoty działania ruchów ekologicznych w dawnych europejskich krajach bloku radzieckiego, gdzie zniszczenie środowiska naturalnego związane było z podobnym procesem tzw. socjalnej industrializacji" [15]. Wszystkie te działania to przykłady tworzenia się nacisku eksponentów świadomości ekologicznej na tworzenie wizji przyszłości w tych dużych ponadpaństwowych społecznościach. Są to oczywiście tylko przykłady, bowiem w chwili obecnej nie ma dostatecznej ilości badań socjologicznych, które pozwalałyby na odpowiedzialne uogólnienia.

Trzeba wreszcie powiedzieć kilka słów o poziomie globalnym. Byłoby niesprawiedliwością uznać, że na poziomie globalnym nie ma wpływu świadomości ekologicznej na tworzenie wizji przyszłości ludności świata. Z największym szacunkiem trzeba się odnieść do takich np. działań jak raporty Klubu Rzymskiego czy ostatnia inicjatywa Konferencji w Rio. Trzeba jednak wskazać również na to, że mamy wówczas do czynienia z ekspozowaniem świadomości ekologicznej elit intelektualnych i politycznych nie zaś z jakimś wyrazem świadomości ekologicznej szerszych grup czy społeczności. Jeśli więc socjolog miałby się wyrażać na ten temat to winien raczej zastanowić się nad tym jaki jest wpływ owych akcji globalnych, mających kształtować przyszłość ludności świata, na świadomość ekologiczną poszczególnych społeczności narodowych, mniejszych społeczności lokalnych itp. Wówczas można by dopiero mówić o społecznej funkcji świadomości ekologicznej w szerszym znaczeniu tego terminu.

5. Kilka wniosków końcowych

Wskazaliśmy wyżej na kilka funkcji świadomości ekologicznej. Już to skrótowe omówienie, oparte w dużej mierze na przykładach pozwala na stwierdzenie, iż sam termin "świadomość ekologiczna" nie jest jednoznaczny. Można by, posługując się pewnym uproszczeniem powiedzieć, że występują tu dwa rozumienia tego terminu: społeczne i profesjonalne. Sens społeczny sprowadza się do treści percepowalnych społecznie *hic et nunc*. Jest to więc pewna konstatacja wiedzy, motywacji do działań, a więc postaw społecznych w procesach komunikowania społecznego. Tak rozumiana świadomość ekologiczna może i powinna się stać przedmiotem stałych i systematycznych badań socjologicznych. Drugie rozumienie tego terminu – profesjonalne to wyraz zarówno wiedzy jak i wartości społecznych, norm społecznych, działań i motywacji do działań właściwy tak

elitom intelektualnym i politycznym jak grupom i jednostkom pełniącym w każdej konkretnej zbiorowości i na każdym poziomie wielkości tych społeczności (a więc równie dobrze na poziomie mikro, co mezo czy makro) rolę leaderów opinii czy po prostu leaderów społecznych czy politycznych. Interesującym przedmiotem badań socjologicznych byłby relacje między ową profesjonalną świadomością ekologiczną określonych grup czy społeczności.

Wśród licznych funkcji świadomości ekologicznej wskazaliśmy kilkakrotnie na funkcje polityczne. Oczywiście mowa tu o szerokim rozumieniu polityki jako dziedziny realizacji władzy społecznej a nie o konkretnych działaniach konkretnego rządu. Często analizy tego typu wykraczają poza kompetencje socjologa, z drugiej jednak strony nie wydaje się by politolog a tym bardziej ekonomista (bo co trzeba przyznać, ekonomiści często podejmują refleksję ekologiczną na pograniczu politologii) był w stanie samodzielnie ogarnąć zjawisko politycznych funkcji świadomości ekologicznej. Powstaje więc potrzeba stworzenia teoretycznych, metodologicznych ale i organizacyjnych ram nowego typu działań badawczych.

Konkluzja wskazująca na wieloznaczność ale i wielofunkcyjność terminu "świadomość ekologiczna" prowadzi nas do konstatacji, iż potrzebna jest nowa płaszczyzna refleksji w ramach socjologii środowiskowej (termin *environmental sociology* przyjęty w socjologii anglosaskiej nie znajduje jak dotąd dobrego odpowiednika w socjologii polskiej – stąd owa propozycja nazwania tego działu refleksji socjologicznej socjologią środowiskową), która dotyczyłaby świadomości ekologicznej, jej różnych treści i funkcji społecznych. Byłaby to także refleksja z natury rzeczy wielodyscyplinarna, kojarząca elementy socjologii, psychologii, ekonomii, geografii, politologii, prawa, ale także wszystkich tych dziedzin nauk przyrodniczych, których rezultaty wkraczają w obszar społecznie percepowalnych analiz środowiska naturalnego. Tego typu propozycja mogłaby doprowadzić do tworzenia powiązań między świadomością ekologiczną płynącą z empirycznej wiedzy i tą dla której podstawą jest świat wartości bez odwoływania się do konkretnych wyników badań naukowych. Łączyłaby więc świat refleksji filozoficznej ze światem badań empirycznych.

W ten sposób z prezentacji funkcji społecznych jakie pełni, czy też może pełnić świadomość ekologiczna, jako pewien fakt społeczny (stwierdzalny w badaniach empirycznych) i jako pewien koncept, a więc wytwór intelektualny przechodzimy do propozycji utworzenia nowego działu socjologii środowiskowej. Będzie to zapewne przedsięwzięcie trudne, trzeba bowiem znaleźć formułę organizacyjną pozwalającą na integrację badań należących do różnych dyscyplin naukowych. Jest to jednak problem z jakim uporać się muszą zawsze wszyscy ci, którzy podejmują trud organizacji badań interdyscyplinarnych.

Przypisy

1. por. J. Szczepański: "Elementarne pojęcia socjologii" Warszawa 1970. ss.29–55. Por. także F. Znaniecki "Socjologiczne podstawy ekologii ludzkiej" w: Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny, Nr 1, 1938
2. J. Wódz: "Effects of the Degradation of the Biophysical Environment on Mortality in Upper Silesia, Poland" w: Society and Natural Resources, vol 5, 1992.ss. 307–312
3. J. Wódz: "O jednej z form funkcjonowania przestrzeni zdegradowanej" w: L. Wódz (red): "Przestrzeń znacząca". Katowice, 1989,ss. 130–153
4. J. Wódz: "Patologia społeczna w życiu codziennym miasta". Katowice 1988
5. por. K. Czekał, J. Wódz: "Miasto, ekologia społeczna, patologia społeczna". Katowice 1991, por. też tych samych autorów: "Akcjologiczne Wymiary ładu społecznego. Refleksje na podstawie badań empirycznych na Górnym Śląsku" w: B. Czech (red): "Filozofia prawa a tworzenie i stosowanie prawa". Katowice 1993 ss. 521–532 por. też J. Wódz: "Problemy przestrzeni społecznej miasta" w: P. Fast (red): "Sosnowiec. Problemy ekologii, socjologii, historii i kultury". Katowice 1992 ss. 81–92
6. por. K. Wódz z (red): "Problemy metodologiczne badań procesów planowych i żywiołowych w mieście". Katowice 1990
7. K. Wódz: "La planification urbaine et les processus spontanés dans la realite polonaise" w: Revue de l'Institute de sociologie ULB–Bruxelles, Nr 1990–1991 ss. 399–418
8. J. Wódz, K. Wódz: "Environmental Sociology in Poland. Consciouness of Polish People" w: materiały międzynarodowego sympozium "Current Developments in Environmental Sociology". Woudschoten, Holland, 17–23 June 1992
9. K. Wódz: "Zagadnienie świadomości ekologicznej – punkt widzenia psychologa społecznego" (propozycja do badań) w: J. Wódz z (red): "Problemy świadomości ekologicznej". Katowice 1990 ss. 70–78
10. na temat pojęcia ładu społecznego patrz – J. Wódz: "Problemy realizacji podmiotowości zbiorowości lokalnych w świetle empirycznych badań nad ładem społecznym i normami społecznymi". Katowice 1990, por. też tegoż autora: "Deviance et ordre social en Haute Silesie" w: Cahiers Internationaux de Sociologie, vol. LXXXIV, 1988 ss. 125–134
11. J. Wódz: "Poczucie przynależności lokalnej – niektóre czynniki konstytutywne" w: B. Jałowiecki (red) "Społeczności lokalne. Teraźniejszość i przyszłość". Warszawa 1989 ss. 44–60
12. J. Wódz, K. Wódz: "Towards a New Paradigm of the Ecological Activity on the Local Level" w: Materiały International Interdisciplinary Workshop on–Environment, Technology and Democracy. Kazimierz, Poland 4–6 Dec 1992
13. J. Wódz: "Wizje przyszłości a świadomość ekologicznych zagrożeń w opiniach młodych mieszkańców regionu Górnego Śląska i Zagłębia Dąbrowskiego w: J. Wódz (red) "Zagrożenia ekologiczne, warunki życia, wizje przyszłości. Socjologiczne badania na Górnym Śląsku". Katowice 1993 (w druku)
14. J. Wódz, K. Wódz: "Towards a New... op. cit.
15. J. Wódz, K. Wódz: "Environmental Sociology... op. cit.